

Lemtingi pasimatymai sapnuose: oneirinės patirtys advento–Kalėdų ciklo tikėjimuose

VITA IVANAUSKAITĖ - ŠEIBUTIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

– O kaip žinoti, kad sapnas reikšmingas?

– Nu, jeigu anas tau kaip tikrai, kaip tu gyveni, taip anas tau pasroda prieš akis... Sakau gi, kaip tikrai – bliūdų atanešiau i rankšluostį atanešiau. Kap tikram gyvenimi, ne šitap, kap šmeklu pravažiuoja, kitąkart sapnas šmėstelna, tai tas, tai tas. A čia va, nu, kaip sudėta. Tai čia jau reikšmingas sapnas. Reiškia, išsipildys.

ANOTACIJA: Straipsnyje, pasitelkus 2009–2010 m. folkloro ekspedicijų rytų Lietuvoje metu užrašytus vedybinių sapnų (t. y. tokių, kuriuose susapnuotas žmogus, pateikėjų įsitikinimu, tikrame gyvenime vėliau tampa sapnavusiojo situoktiniu) naratyvus ir XX a. surinktus folklorinius tekstus, gilinamasi į oneirinius motyvus advento–Kalėdų ciklo tikėjimuose, susijusiuose su vedybų laiko ir partnerio prognostika.

RAKTAŽODŽIAI: sapnas, oneirinis naratyvas, tikėjimai, advento–Kalėdų ciklas, veidrodis.

IVADAS: DARBO ATSPIRTYS IR PASPIRTYS

Sapno naratyvo, kaip galimo savarankiško folklorinės kultūros tyrimų objekto, aktualumas iškilo palyginti neseniai, tada, kai pradėta atidžiau įsiklausyti ir išsamiau fiksuoti oneirinius pasakojimus kartu su visais prieinamais jų kontekstais jau ne kaip pagalbinę informaciją, o kaip autentiškus tradicijos tekstus, kai patikėta, kad ir individualiai žmogaus išgyvenamose tradicijos patirtyse sutelpa visas jo paveldėtas ir per kartotę toliau kuriamas folkloras. Ilgą laiką tautosakos tekstuose aptinkami sapnų paminėjimai (dažnai išties tai būna tik paminėjimai) matyti tik kaip stebuklinį, iracionalųjį pradą žymintys kūrinii – pasakų, sakmių, įvairių tikėjimų, dainų ir t. t. – motyvai, o kaip atskiras folkloro rinkėjų ir tyrinėtojų susidomėjimo objektas bene daugiausia dėmesio sulaukdavo sapnų simboliškos aiškinimai, pirmiausia sieti su bendra liaudiškųjų (dažniausiai prognostinių) tikėjimų visuma. Vis dėlto, kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, sapnų aiš-

kinimai patys savaime nėra taip glaudžiai susiję su oneirine patirtimi, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, – sapnas juose figūruoja tik kaip simbolių rinkinys, kurio prasmės identifikuojamos bendrame įvairių kitų liaudiškųjų tikėjimų semantikos kontekste.

Apie folklorinius sapnų naratyvų bruožus ir aktualumą juos fiksuoti platesniame pasakojančių žmonių asmeninio gyvenimo kontekste rašyta anksčiau (žr. Ivanauskaitė 2007). Šįkart išsamesnėms įžvalgoms bus apsisota prie sapno fenomeno advento–Kalėdų ciklo tikėjimuose, susijusiuose su vedybų laiko ir partnerio numatymu¹.

Pagrindinė šio darbo intencija – pasitelkus bendrą oneirinę advento–Kalėdų ciklo tikėjimų tradiciją, gilintis į individualiuosius vedybinių sapnų naratyvus kaip folklorinės atminties reprezentantus. Tikėjimuose figūruojantys sapnai straipsnyje aptariami keliais aspektais. Pirmiausia maga trumpai panagrinėti bendrąsias vedybinių tikėjimų užrašinėjimų ir tyrimų tendencijas, pastebimas, atidžiau skaitant XX a. pirmosios pusės archyvinis tautosakos rinkinius bei kai kurias išsamesnes tekstų publikacijas, pasekti anuometes oficialiai ir neoficialiai gyvavusias tokio pobūdžio folklorinės medžiagos rinkimo nuostatas, paskatinusias labai asmenišką (žvelgiant iš dabartinių folklorinės kultūros tyrimo perspektyvų), su žmogaus tikėjimu ateities numatymo galimybe susijusią informaciją kryptingai fiksuoti be jokių išsamesnių individualų santykį atspindinčių kontekstų. Kitas rūpimas klausimas – sapnas kaip vedybų laiko ir partnerio spėjimus provokuojančių simbolinių veiksmų kulminacija. Laikantis nuostatos į oneirinius naratyvus žvelgti bendrame metų ribos kalendorinio folkloro kontekste, aptartini ir, kaip manoma, pranašingą sapną galintys išprovokuoti objektai: simbolinis tiltas, druska, rankšluostis, šukos ir kt. Ateities „atspindėjimo“ galimybių kontekste itin savitos sapno ir tradiciniuose spėjimuose dažnai nau-

.....

1 Aptariamai nevienalytei folklorinei medžiagai nusakyti stengiamasi nuosekliai vartoti apibendrintą *tikėjimo* terminą. Prie šios bene plačiausios ir turbūt nekonkrečiausios žanrinės kategorijos apsisota atidžiau pasigilinus į archyvuose bei spausdintuose folkloro šaltiniuose ir jų tyrinėjimuose minimų *burtų*, *prietarų*, *spėjimų* vartojimo įvairovę. Pasak tikėjimų struktūros klausimu rašiusios Daivos Vaitkevičienės, „tikėjimai – nedidelės apimties tekstai, sudarantys labai gausų tautosakos žanrą, kurio formalios ribos ir semantinė vertė iki šiol nėra nustatyta. *Tikėjimais*, *prietaisais*, *burtais*, *kerais* vadinami tekstai paprastai laikomi fragmentiškais tradicinių papročių ir įsitikinimų nuotrupomis, beformiais maginiais ir mitiniais reliktais, neturinčiais aiškaus struktūrinio pagrindo“ (Vaitkevičienė 1998: 90). *Tikėjimo* sąvokos polisemiškumo straipsnyje nevengiama ir dėl to, kad į oneirinius naratyvus čia gilinamasi būtent iš žmogaus tikėjimo pranašingu sapnu kaip tiek asmeniškai, tiek tradiciškai, bendruomeniškai įtikimu bei įtikinančiu pranešimu ir to tikėjimo realizacija per konkrečius „apčiuopiamus“ tikėjimus, atspindinčius išskirtiniuose, ateities numatymą provokuojančiuose veiksmuose. *Vedybinių tikėjimų* sąvoka aktuali kaip minėto termino konkretizacija, lygiagrečiai jai vartojamas ir konstruktas *vedybinių sapnai*.

doto veidrodžio koreliacijos. Trečioji aktuali išvalga – ji darbe laikytina svarbiausia – vedybinių sapnų naratyvų vieta juos pasakojančių vyresniosios kartos žmonių asmeninėse gyvenimo patirtyse. Kodėl ir kaip visą gyvenimą tikima ankstyvoje jaunystėje išskirtiniu laiku regėtu, kaip manoma, išsipildžiusiu ir nuolat prisimenamu sapnu? Kaip įvairiais gyvenimo momentais pakartojamas tokio sapno naratyvas tampa leitmotyvinio žmogaus gyvenimo tekstu, kuriame individualioji patirtis pinasi ir susilieja su kolektyvine tradicija? Galimybę gilintis į šiuos klausimus suteikia pastaruosiu metu vis dažniau fiksuojami išsamūs vyresniosios kartos žmonių advento laiku jaunystėje regėtų vedybinių sapnų (t. y. tokių, kuriuose sutiktas asmuo, kaip tikima, realiame gyvenime anksčiau ar vėliau tampa sutuoktiniu) pasakojimai, tiek savo turiniu, tiek pateikimo ir užrašymo būdais iš esmės besiskiriantys nuo apibendrintų advento–Kalėdų tikėjimų fiksacijų, aptinkamų XX a. parengtuose tautosakos rinkiniuose ir tekstų publikacijose. Čia iškart norėtusi užsiminti, kad akcentuoti šiuos skirtumus svarbu ne dėl vieno ar kito laikotarpio etnologų ar folkloristų darbo pobūdžio įvertinimų ar pervertinimų, o pirmiausia tam, kad būtų paieškota tęstinumo ir požiūrių į tą patį tiriamąjį objektą įvairovės.

Darbe naudojama folklorinė medžiaga yra dvejopo pobūdžio: (1) XX a. tautosakininkų ir gausių jų pagalbininkų įvairiuose Lietuvos regionuose surinkti jaunimo vedybiniai spėjimai, fiksuoti kaip apibendrinta, su konkrečių pateikėjų individualia patirtimi nesiejama kultūrinė informacija; (2) naujausių folkloro ekspedicijų metu (2009–2010 m.) rytų Lietuvoje iš vyresniosios kartos moterų užrašyti detalūs oneiriniai naratyvai apie advento–Kalėdų laikotarpiu jų susapnuotus būsimus sutuoktinius. Ir vieni, ir kiti tekstai pirmiausia atspindi bendrą, gyvenamo laiko ar aplinkybių palyginti nedaug tekoreguojamą žmogaus troškimą dabartyje sužinoti apie ateitį, šios prognostikos ženklų ieškant tiek sapnuose, tiek „budrioje“ realybėje, intuityviai suvokiant, kad „pasąmonė ir jos sapnai, kaip ir mūsų sąmoningos mintys, dažnai užimtos ateitimi ir jos galimybėmis“ (Jungas 1994: 80).

Kalbant apie šiam darbui aktualius folkloro tyrinėjimus, pirmiausia pažymėtina, kad advento–Kalėdų ciklo papročiai ir nuo jų neatsiejami gausūs vedybiniai tikėjimai – seniai daugelį įvairių kraštų tyrinėtojų ir kalendorinių papročių puoselėtojų traukusi ir tebetraukianti tyrimų sritis². Būdinga, kad įvairių

2 Bendrą lietuvių kalėdinių papročių tyrimų vaizdą (iki 1993 m.) knygoje „Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos“ pristato Juozas Kudirka (1993: 263–267). Joje taip pat skelbiama žiemos ciklo švenčių tyrimų ir tekstų publikacijų (tiek atskirais leidiniais, tiek periodikoje) bibliografija (ten pat: 301–316). Per pastaruosius keliolika metų vien tik advento–Kalėdų tikėjimams skirtų tyrinėjimų, atrodo, nebūta. Kaip vienu ar kitu aspektu artimiausiu besisiejantys su šia folklorine medžiaga minėtini Radvilės Racėnaitės (2005), Daivos Vaitkevičienės (1998: 90–99), Editos Korzonaitės (2003: 84–94) ir kitų autorių darbai.

žiemos ciklo papročius atspindinčių etnografinių tekstų, palydimų išsamesnių ar lakoniškesnių aptarimų, daugiau pasirodo artėjant metų pabaigos šventėms. Visuose Lietuvos regionuose žinomi žiemos ciklo vedybiniai tikėjimai kone identiški mūsų kaimynų – baltarusių, lenkų, rusų, ukrainiečių ir kt. – tradicinėje kultūroje paplitusiems jaunimo praktikuotiems santuokos laiko ir partnerio spėjimams. Tad lietuviškasis šios rūšies folkloras lokaliu vadintinas tik pagal jo gyvavimo geografiją, suteikiančią vieną kitą regioninę potėpį. Prireikus straipsnyje remiamasi temai svarbiais slavų kraštuose plačiai gyvavusius vedybinius žiemos ciklo tikėjimus išsamiai tyrusių Liudmilos Vinogradovos, Svetlanos Tolstajos ir kitų autorių darbais. Tyrimų, skirtų išimtinai oneiriniams kalendorinių tikėjimų motyvams, kol kas nepavyko rasti.

Leidžiantis į susiformuluotą įžvalgų sklaidas, pravartu „pasikartoti“ kai kurias oneirinių naratyvų klausymui, skaitymui ar interpretavimui itin aktualias išėities pozicijas, bendras visiems – folkloristams, etnologams, antropologams, psichologams ir kt. Bene svarbiausia jų – santykio tarp sapno patirties ir jos naratyvo ambivalentiškumas, beje, būdingas ir „budrios patirties“ santykiui su jos naracijomis. Sapnų tapsmą tekstu ir naratyvu analizavusi Patricija Kilroe primena, atrodytų, paprastą, bet vis kur nors „pametamą“ tiesą: visada yra „kažkas“ tarp pirminės sapno patirties ir sapno pasakojimo, taip pat, kaip ir tarp budrios patirties ir mūsų pranešimų apie ją (Kilroe 2000). Tekstu, pasakojimu sapnas gali tapti tik tada, kai tarp jo pirminės patirties ir jos naratyvo įsiterpia atminties matmuo, kuriame per akimirką plyksteli visas sapnuotojo sąmonės pasaulis. Tam tikru atžvilgiu visuotinai pabrėžiamas ir pripažįstamas sapno individualumas (kaip tik šis bruožas gali gluminti folklorą išimtinai kolektyvine kūryba pripažįstančius ir todėl sapnų ją nelaikančius tradicinės kultūros tyrinėtojus) sietinas būtent su pirmine sapno patirtimi, kuri užsiveria, nutrūksta vos žmogui prabudus. Ši individuali patirtis ir yra tai, ką Jurijus Lotmanas vadina komunikacijai visiškai neparankia „kalba vienam žmogui“ (Лотман 2004: 126). Bandymu „išversti“ šią kalbą, perkelti oneirinę patirtį į komunikacinę sferą kaip tik ir tampa sapno naratyvas. Pirminis sapno iš(si)aiškinimas vyksta per „pašnekesį“ tarp sapnuotojo sąmonės ir sąmonės ką tik regėto sapno pirmojo prisiminimo metu. Oneirinio naratyvo pagrindu tampa palyginti nedidelė dalis pirminės sapno patirties (Kaivola-Bregenhøj 1993: 216). „Aiškėti“ sapnas ima tada, kai jo naratyvas pakeliui į komunikaciją pasipildo visuotinai priimtinomis, sapnuotojo ir jo oneirinį pasakojimą išgirstančiųjų gyvenamojo laiko kultūrinius konekstus atitinkančiomis detalėmis. Gal ir paradoksalu, tačiau kuo sapnų pasakojimai tampa rišlesni ir suprantamesni, kuo dažniau jie yra kartojami, tuo neišvengiamai labiau tolsta nuo pirminės savo patirties ir tuo greičiau tampa tradicijos fenomenais, kurie (ir tik jie), jau kaip folklorinės atminties elementai, gali būti pažinūs platesniuose tradicinės kultūros kontekstuose.

Sapno verbalizavimas pirmiausia žymi abiem – pasakojančiajam ir klausančiajam bendros kalbos sukūrimą, kuris įmanomas tik mažinant pirminės oneirinės patirties autentiškumą. Pasak J. Lotmano, „sapno perkėlimas į žmonių bendravimo kalbas yra lydimas neapibrėžtumo mažinimo ir komunikatyvumo didinimo“ (Лотман 2004: 125). Pažymėtina, kad pastaruoju metu folkloristų vis dažniau fiksuojamuose vyresniųjų kartų pateikėjų pasakojamuose oneiriniuose naratyvuose kuriama komunikacija pirmiausia remiasi platesne kolektyvinės tradicijos motyvuota komunikacija, grynai asmeniniu laikomą patyrimą atpažįstant tik per nusistovėjusią folklorinių, mitologinių prasmų prizmę. Tokiu būdu sapnas tampa ne šiaip naratyvu, o būtent folkloriniu naratyvu. Jo tapsmą įžvalgiai aptaria Borisas Uspenskis, išskirdamas patį sapno perėjimo į tekstą procesą. Pasak jo, „galime manyti, kad sapnai paklūsta mitologinių įsivaizdavimų stereotipams, atspindėdami vienaip ar kitaip įsisąmonintus motyvus ar įvaizdžius. Taip pat neatmestina, kad stereotipiniai įvaizdžiai kyla ne tiek pačiuose sapnuose, kiek jų įprasminimo ir semiotinio įforminimo procese (išretinta mano – V. I.-Š.), kitaip tariant, interpretacija ir atitinkama unifikacija gali būti realizuojama sapno vaizdinių perkėlimo į teksto, pasakojančio šį sapną, procese. Pastaruoju atveju to, kas sapnuota, turinys yra reiškiamas įprastais semiotinio apiforminimo raiškos būdais; mitologija tokiu būdu iškyla kaip „kalba“ – plačiąja semiotine prasme, – leidžianti įforminti sapno įvaizdžius, suteikiant jiems komunikacinę funkciją“ (Успенский 1988: 81).

ADVENTO-KALĖDŲ TIKĖJIMAI XX A. FOLKLORO RINKINIUOSE: TURTINGI TEKSTAI, SKURDŪS KONTEKSTAI

Pakeliui į išsamesnę pažintį su vedybinių tikėjimų oneirinio turinio prasmėmis norėtusi trumpam stabtelėti prie daugybę įvairių jų variantų užrašiusių folkloro rinkėjų parengtų tautosakos rinkinių, atspindinčių tokio pobūdžio folklorinės medžiagos fiksavimo formas ir pateikimo būdus. Kam to reikia? Peržiūrėtas nemažas archyvinės medžiagos kiekis³ stebina ir gal net kiek glumina vyraujančia tendencija fiksuoti ir pristatyti tikėjimus maksimaliai juos nuasmeninant, apeinant bet kokią jų tiesioginį ryšį su pateikėjo asmenybe ir individualiu ar tradicijai jam perdavusių artimų giminės ar kaimo bendruomenės narių patyrimu.

.....

3 Rašant darbą susipažinta su maždaug keturiais šimtais dabartiniame Lietuvos tautosakos rankraštyne saugomų tautosakos rinkinių, atsirinkus tuos (naudojantis Rankraštyno inventorinių knygų elektronine versija), kuriuose užfiksuota ne mažiau kaip po šimtą tikėjimų. Visame šiame masyve pavyko rasti apie porą šimtų oneirinių elementų turinčių vedybinių tikėjimų. Taip pat buvo pasitelktos kelios tarpukariu skelbtos tikėjimų tekstų publikacijos.

Nors Lietuvių tautosakos rankraštyne ieškodama straipsniui medžiagos jau iš patirties žinojau, kad XX a. pirmojoje pusėje⁴ surinkti liaudiškieji tikėjimai dažniausiai buvo fiksuojami „anketiškai“, t. y. nepabrėžiant pateikėjų individualaus santykio, vis dėlto turėjau slaptą viltį aptikti nors vieną kitą „kitaip“ užfiksuotą, t. y. asmeninių patirčių kontekste užrašytą, advento laikotarpio vedybinių tikėjimų variantą. Deja, greit paaiškėjo, kad „asmenine“ šių tikėjimų tekstų informacija būtų galima laikyti nebent tik daugiau ar mažiau preciziškai fiksuotus duomenis apie pateikėjus (gyvenamoji vieta, vardas, pavardė, amžius, raštingumo lygis ir pan.), o patys tikėjimai daugumoje rinkinių pateikiami juos apibendrintai perpasakojant ir dedant su antrašte „Burtai ir prietarai“. Užrašytų tekstų struktūra varijuoja nežymiai: tikėjimai nusakomi arba (1) imperatyviai (tam tikru laiku reikia padaryti / nedaryti tą ir tą, kad sužinotum, ar / kada ištekėsi, kad pamatytum, už ko ištekėsi)⁵, arba (2) atpasakojamąja kalba nusakant tikėjimo veiksmų seką ir naudojamus objektus, pavyzdžiui:

(1) Švento Andriejaus dieną reikia nevalgyti, o vakare einant gulti suvalgyti silkė. Per sapną koks berniukas atneš gerti, už to ištekėsi (LTR 600/264/).

Kūčioj eidamas gulti reikia pasidėti prie lovos bliūdas, muilas, rankšluostis, šukos, tai susapnuosi ir pamatysi vyrą, su kuriuo apsivesi (LTR 451/27/).

-
- 4 XX a. pirmojoje pusėje užrašytais advento-Kalėdų tikėjimais naudojuosi todėl, kad kaip tik iš šių dešimtmečių turime daugiausia medžiagos. Šiuo laikotarpiu kartu su dainomis, pasakomis ir kita liaudies kūryba buvo aktyviai užrašinėjami įvairūs liaudiški tikėjimai (burtai, prietarai, spėjimai ir pan.). Renkant folklorą, anuomet nebūta dirbtinos atskirties tarp tautosakos ir etnografinių papročių. Tuo nesunkiai įsitikinsime pavartę Jono Balio iniciatyva Lietuvių tautosakos archyvo išleistą prieškarinį „Tautosakos rinkėjo vadovą“; jame atskirai pažymima, kad „negalima ir nereikia nuo tautosakos griežtai skirti ir liaudies papročių, pasaulinių ir religinių“ (Vadovas 1936: 2). Gerokai kitoks vaizdas XX a. antrojoje pusėje. Tikėjimų rinkimas, publikavimas ir kompleksiškas tyrinėjimas atsiduria vien tik su „grynąja“ tautosaka pasilikusios folkloristikos paribuose, paprotys ir su juo susijusi tautosaka vis dažniau atskiriami susitelkiant išimtinai į pastarąją. Tarp etnologijos ir folkloristikos susidarė nemaža dalykinė distancija, tikėjimų atžvilgiu paskatinusi neapsiprendimą, „ar tai „grožiniai“ folkloriniai tekstai, ar tam tikrų etnografinių papročių aprašymai“ (Vaitkevičienė 1998: 90). Visų šių pokyčių išorinės bei vidinės priežastys ir peripetijos – atskirai nagrinėtini dalykai. Šiame darbe aktualu pažymėti kitokį kalendorinių tikėjimų rinkimo ir sklaidos mokslinėje bei populiariojoje vartosenoje pobūdį XX a. pirmojoje ir antrojoje pusėse. Paminėtina, kad pastarųjų maždaug poros dešimtmečių folkloro ekspedicijų rezultatai, naujais tyrimais ir mokslinės diskusijos rodo akivaizdų folkloristų sugrįžimą prie platesnio savo tiriamojo objekto suvokimo.
- 5 Kad būta aiškaus pateikėjų kalbos performansavimo, norint ją „sutvarkyti“ suteikiant apibendrintą pobūdį, matyti ir iš kai kurių tikėjimų publikacijų. Antai 1926 m. „Tautoje ir žodyje“ pasirodžiusiame mokytojo Jono Miškinio tekstų rinkinyje „Trys šimtai dzūkų burtų ir prietarų“ visi trys šimtai tekstų pradedami tuo pačiu žodeliu „jeigu“: „Jeigu mergina nori sužinoti, ar tais metais ištekės...“; „Jeigu vaikas nori sapnuoti savo merginą...“; „Jeigu kelios merginos nori žinoti, kuri jų pirmiausia ištekės...“ ir t. t. (MšBP 465–470).

(2) Merginos, sulaukį Andriejo dienos vakaro, paskloja patalų ir pasdeda vyrų kelnes po galvu. Tai ženklina, kad užmigus susapnuoja savo bernų, su katruj paskiau padaro veseilių. Bernai tai paima moterių suknelį ir pasdeda po galvu. Tada tas bernas susapnuoja savo mergų, su katruj nedaug trukus padaro veseilių (LTR 834/364/).

Mergaitė padaro iš pagaliukų šulinio modelį. Kūčių vakare įdeda stiklinę su vandeniu ir eidama miegoti pasideda po pagalvio. Naktį sapnuos stovinti prie šulinio, ateis jaunikaitis ir prašys vandens, paskui pasakys savo vardą ir pavardę (MicŽKB 101).

Nesunku pastebėti, kad visuose pateiktuose pavyzdžiuose (jie atspindi šimtams kitų būdingą sandarą) akivaizdi užrašytojo, o ne pateikėjo kalbos maniera. Pastarosios atgarsiu nebent būtų galima laikyti kai kurių tikėjimų tekstų tarminę raišką. Tautosakos rinkėjai, matyt, pasitelkdami iš anksto suformuluotus anketinius klausimus, apklausdavo lankomus žmones ir rinkiniuose pateikdavo apibendrintas, neretai instrukcijas primenančias tikėjimo tekstų formuluotes. Nereikia pamiršti ir to, kad XX a. pirmojoje pusėje didžioji dalis folkloro buvo fiksuojama be garso įrašų, kuriuose būtų galėję išlikti pateikėjų pasakojimų individualumo ženklų. Antra vertus, kai kada iš gausios medžiagos galima nuspėti, kad, galbūt net ir turėdami itin palankias galimybes (galima paminėti kad ir tuos atvejus, kai tikėjimai užrašinėti gimnazijos moksleivių savo šeimos aplinkoje) užfiksuoti naratyvus pasakojančių žmonių asmenines patirtis, tautosakos rinkėjai tiesiog kryptingai to nedarė arba (tai tik nedrąsus mano spėjimas) į Tautosakos archyvui perduodamus rankraščius ši užrašytojų darbo dalis nepateko. Nesunku susivokti, kad tokias apibendrintas tikėjimų (ir toli gražu ne tik jų) fiksacijas skatino vyraujančios tautosakos rinkimo anuometinės nuostatos. Antra vertus, galbūt individualaus pateikėjo santykio su jo pasakojimais apie vieną ar kitą tikėjimą atspindžiams užsilikti folkloro rinkiniuose būtų pakakę atidesnio tautosakos rinkėjų įsiskaitymo kad ir į tokią „Tautosakos rinkėjo vadovė“ teikiamą rekomendaciją: „Visada reikia tiksliai nurodyti, kada ir kokiomis aplinkybėmis esti vartojamas vienas ar kitas paprotys ar burtas, kaip žmonės aiškina jo prasmę ir kilmę. Taip pat pažymėti, ar tas paprotys (taip pat daina, šokis ir t. t.) dar ir dabar toj apylinkėj tebežinomi, ar jie liko tik senesnių žmonių atminty, prieš kiek maždaug metų dar buvo plačiai žinomi ir vartojami“ (Vadovas 1936: 9).

Minėtas vyraujantis tikėjimų užrašinėjimas „iš šalies“, o ne iš pateikėjo pozicijų atspindi dar vieną bendresnio pobūdžio metodologinę nuostatą, kuri savo ruožtu kiek paaiškina ir pateisina tokį fiksavimo pobūdį. Siekta užrašyti kuo daugiau liudijimų apie vienoje ar kitoje Lietuvos vietovėje žinomus (būtent žinomus, o ne aktyviai gyvuojančius) tikėjimus – burtus, prietarus, įvairius spėjimus. Taigi pati folklorinė tikėjimo naratyvo tradicija aktyviau savo pavidalu liko

beveik neužfiksuota. Šį „beveik“ būtų galima iliustruoti vos vienu kitu užrašytu išsamesnio naratyvo bruožų turinčiu variantu, aiškiai išskiriantčiu iš bendro anuometinio folkloro rinkiniuose ar tekstų publikacijose matomo vaizdo, savo išplėtotu turiniu priartėjančio prie kitų sakinio folkloro žanrų, plg.:

Kartą viena mergina kūčių nakties 12 val. pasiėmusi du veidrodžius, kad pamatytų savąjį. Atsidariusios durys ir įėjęs jaunas, gražus kareivis, kuris pasakęs: „Labas vakaras“. Mergaitė labai išsigandusi. Kareivis greit išėjęs iš kambario. Tačiau, jam išeinant, mergina pašokusi iš vietos, ištraukusi jo šautuvą ir užrakinusi jį skrynioje. Už vienerių metų kareivis atsi-tarnavęs kariuomenėj ir grįžęs namo. Nuvažiavęs į „zaliatas“ pas tą pačią merginą, kuri parodžiusi paimtąjį šautuvą ir papasakojusi jam, kaip tą šautuvą iš jo paėmusi. Jaunasis prisiminęs, kad sapne buvęs nuėjęs kūčių vakare pas ją. Jaunikis vedęs ją (MicŽKB 105).

Kaip jau užsiminta, žvelgiant iš šiuolaikinių, gerokai pasikeitusių folkloro rinkimo ir tvarkymo perspektyvų, pirmiau aptartas tikėjimų užrašymo tendencijas derėtų vertinti kaip tipišką anuometinių tautosakos rinkimo nuostatų, orientuotų į kuo spartesnį ir gausesnį medžiagos fiksavimą, suformuotą rezultatą. Bene aktyviausiu lietuvių tautosakos rinkimo laikotarpiu (jį drąsiai galima pratęsti iki XX a. pabaigos) daugiau dėmesio buvo skiriama konkrečių kūrinių „vienetų“ kiekybei ir kokybei, negaištant laiko ir neskiriant dėmesio jų pateikėjų individualiam santykiui ar požiūriui į pateikiamą kūrybą. Kaip tik todėl tūkstančiai užrašytų tikėjimų variantų, nepaisant jų aiškių sąsajų su žmogaus išsakomu tikėjimu / netikėjimu pasakojamais dalykais (atrodytų, argi galima rasti ką nors asmeniškesnio žmogaus gyvenime už jaunystėje advento laiku „pamatytą“ ir išsipildžiusią ateitį), atspindi tik bendrą tikėjimų logiką ir tipologiją, taip pat nebūtinai visada precizišką ir sąžiningą užrašytojų darbą⁶. Beje, tokia tautosakinio darbo tendencija gyvavo, kiek pajvairuodama, ir vėlesniais dešimtmečiais. Donato Saukos pastebėjimu, „pačius tautosakininkus tarsi hipnotizavo įspūdinga skaičių statistika. Atrodo, pagrindinis uždavinys buvo tik kaupti atsargas, niekam nesirūpinant, kokias išvadas iš tų skaičių galėsime daryti“ (Sauka 2007: 288).

.....

6 Čia reiktų pažymėti, kad, išskyrus negausius aiškaus falsifikavimo atvejus, didesnių abejonių nekelia pats surinktų tikėjimų turinys, kurį galima pasitikrinti net ir pasitelkus gretimų tautų tradicijoje gyvuojančią analogišką kūrybą. Be pateikėjų indėlio atsiradę, užrašytojų „sukurti“ tekstai folkloro rinkiniuose nesunkiai gali būti identifikuoti kaip falsifikatai. Kur kas sunkiau nustatyti, kiek ir kaip prieškarinis Tautosakos archyvas gavo dirbtinai padaugintos tikėjimų medžiagos. Vieša paslaptis, kad kartkarčiais folkloro tekstai (tai pasakytina apie daugumą žanrų) būdavo tiesiog multiplikuojami (paraidžiu arba pakeičiant vieną kitą žodį) perrašant iš vieno rinkinio į kitą arba nusirašant iš spausdintų šaltinių. Tokiam dauginimui buvo labai palanki jau ne kartą čia minėta apibendrinta, jokių individualesnių pateikėjo saviraiškos bruožų ar asmeniškesnių biografijos detalių neatspindinti tikėjimų tekstų struktūra. Tad dabartiniams tyrinėtojams nieko kita nelieka, kaip tik atsargiau vertinti, atrodytų, tokius didelius surinktų tikėjimų kiekius.

Rankraštiniuose rinkiniuose ar tikėjimų tekstų publikacijose pasitaikančios užrašytojų užuominos apie tai, kaip jiems sekėsi rinkti šią specifinę kūrybą, kartais taip pat išduoda buvus palankią situaciją išsamiau užfiksuoti ne tik pačius tikėjimų tekstus, bet ir žmonių santykį su jais. Mokytojas J. Miškinis rinkinio „Trys šimtai dzūkų burtų ir prietarų“, kuriame skelbiama daug vedybinių advento-Kalėdų ciklo tikėjimų, įvadėlyje užsimena:

Man teko augti ir gyventi gana įdomiose Dzūkijos vietose, kur žmonių apsišvietimas labai menkas ir užtat gana svarbų vaidmenį lošia burtai ir prietarai, kurių čia būta nemažai. Nemaža turėjau vargo, kol surinkau: nes kaikur žmonės šventai jais tiki, užtat nenoromis pasakoja, ypač jaunimui, nes mano jie tik pasijuoksią, kaikam tekdavo ir primokėti, kad tik išgavus“ (MšBP 463).

VEDYBINIŲ SPĖJIMŲ KULMINACIJA: SAPNAS AR / IR VEIDRODIS

Tam tikru atžvilgiu su jau aptartomis XX a. vyravusiomis tikėjimų užrašymo tendencijomis siejasi ir sapno padėties aptariamuose tradicinės kultūros tekstuose paradoksalumas. Būdamas labai reikšmingas vedybinių tikėjimų segmentas, jų kulminacinė dalis, pačiuose tikėjimų tekstuose oneirinis elementas dažniausiai figūruoja tik kaip užuomina. Jo paminėjimu paprastai baigiamas pasakojimas, kada, ką ir kokiais daiktais pasinaudodama turi padaryti mergina (vaikinių praktikuotų vedybinių tikėjimų paliudijimų yra nepalyginti mažiau), kad susapnuotų savo būsimą vyrą. Sprendžiant iš sukauptos tikėjimų medžiagos, prognostinėmis motyvacijomis didžioji dalis advento-Kalėdų laikotarpio vedybinių tikėjimų iniciuoja dvejopą ateities numatymo galimybę: vieni tikėjimai susiję su santuokos fakto arba laiko numatymu (spėjimai su avalyne, malkų ir kitų daiktų skaičiavimai, šunų lojimo arba už lango esančių namiškių ar kaimynų kalbos klausymasis ir t. t.), o kiti numato galimybę, pasinaudojus tam tikrais daiktais ir atlikus reikšmingus simbolinius veiksmus, išsvysti būsimą sutuoktinį sapne, veidrodyje ar net realybėje be jokių „tarpininkų“⁷ arba bent jau sužinoti jo vardą⁸.

7 Tokių tikėjimų variantų užfiksuota nedaug. Pavyzdžiui: „Mergaitė, norėdama sužinoti, koks bus jos jaunikis, kūčių naktį 12-tą val. užlipa ant viškaus, eina tris kartus apie kaminą ir pamato jaunikį. Jei jaunikis garbanotais plaukais – bus piktas; jei geltonais – geros širdies žmogus“ (MicŽKB 108).

8 Turimi omenyje populiarūs vėlyvesnės kilmės spėjimai, naudojant popieriaus lapelius su užrašytais vardais. Pavyzdžiui: „Jeigu mergina nori žinoti, kuo vardu bus jos vaikinys, tai turi šv. Andriejaus dienoje pasiimti lapą popieriaus, jį suplėšyti mažomis dalelėmis ir ant kiekvienos parašyti savo pažįstamų vaikinių vardus, paskui sumaišyti ir pasidėti po priegalve; nakčia pirmą kartą pabudus reikia traukti nematant vieną dalelę, tai kokį vardą ištrauks – tokiu vardu bus jos vaikinys“ (MšBP 17).

Simbolinio tilto ar šulinio imitacijos, sėklų (kanapių, aguonų, linų, miežių ir kt.) barstymas aplink lovą⁹, sūrių patiekalų valgymas ar, atvirkščiai, visiškas pasninkavimas, maisto likučių nuo Kūčių stalo, šukų, rankšluosčio, muilo, vyriškio kelnų (moters suknelės) ir kitų daiktų dėjimas po galva, prie jos arba po lova – tai toli gražu dar ne visa tikėjimuose figūruojančių sapnų, kuriame įvyktų lemtingas pasimatymas, turinčių išprovokuoti simbolinių veiksmų ir jiems atlikti pasitelkiamų objektų įvairovė. Visos jos išsamiai čia aptarti neįmanoma, o ir nebūtina, siekiant nenutolti nuo tyrimo tikslų ir dėl ribotos straipsnio apimties. Todėl atidesniam žvilgsniui susitelksiu tik į porą oneirinei vedybinių tikėjimų perspektyvai aktualesnių elementų: simbolinio tilto ir su juo susijusių daiktų pasitelkimą lemtingam sapnui paskatinti, taip pat sapno ir veidrodžio koreliacijas tikėjimų variantuose.

Bene pati populiariausia ir labiausiai, kaip manyta, sapno turinį galinti paveikti jaunimo vedybinės prognostikos veikla tikėjimų praktikose – simbolinio tilto darymas, naudojant indą su vandeniu ir ant jo dedant šiaudą, balaną, pagaliuką, virvelę, šukas ir pan.:

Mergaitės šv. Andriejaus naktį paima bliūdą, pripila pilną vandens, pataiso ant bliūdo iš balanų tiltą, pastato bliūdą prie lovos. Tai jos naktį mato, koks bus jų mylimasis, tas, kuris eis per tą tiltą (LTR 444/1/).

Kūčiose prieš atsigulant padėt bliūdas su vandeniu, per jį pertiest virvę ir po to jau atsigult lovon. Kas sapne ves per lieptą, tas bus vyras ir žmona (LTR 716/129/).

Tokio pobūdžio tikėjimuose akivaizdžiai vyrauja vandens, o tiksliau – perėjimo per vandenį, motyvas. L. Vinogradova, detalai pristatydama visoms slavų tautoms būdingus vedybinius tikėjimus ir iš esmės interpretuodama juos kaip įvairias pastangas išskirtiniu laiku susisiekti su mirusiųjų pasauliu, simbolinio tilto motyvą turinčius tikėjimus priskiria, pasak jos, didžiulei ir margai vedybinių spėjimų, kuriuose naudojamas vanduo, kategorijai (Виноградова 1981: 20–24). Autorė taip pat užsimena, kad gausūs tikėjimai, kuriuose vietoj „tilto“ arba kaip jį papildantys elementai po pagalve ar aplink lovą rikiuojami įvairūs

9 Atkreiptinas dėmesys, kad vyraujantis ir apeiginiame kontekste labiau pagrįstas šio pobūdžio tikėjimų motyvas – sėklų sėjimas aplink šulinį (išsamiau žr. Виноградова 1981: 26–30), o su bandymais paveikti sapno turinį susijęs kanapių, linų ar kitų augalų barstymas aplink lovą laikytinas jo atšaka. Įdomu, kad kai kuriuose tikėjimų variantuose minimas sėklų barstymas nuo šulinio iki patalo, plg.: „Šventan Andriejun kanapes sėja apie šulinį. Triskart apeina šulinį, barstydami kanapėm, ir taką nubarsto, kurio pareina, an patalo pabarsto sakydami: „Andriejau Andriejau, kanapes sėjau, duok man laimingą sapną.“ Tąnakt turi prisisisapnuoti būsimas vyras arba pati“ (LTR 725/168/).

daiktai ar dedamas visas „tualetinis rinkinys“, tikintis, kad sapne apsilankęs būsimas sutuoktinis jais pasinaudos (nusipraus, susišukuos, atsigers ir pan.), laikytini simbolinio tilto prasminiais variantais (ten pat: 22).

Žvelgiant iš oneirinės perspektyvos, ypač įdomu tai, kad vedybas lemiančiame sapne, absoliučiai simbolinėje, pašmonės plotmėje, išskylantys *perėjimo, pervedimo tiltu ar lieptu per vandenį* vaizdiniai bendrame folkloro semantikos kontekste papildo daugiasluoksnę, dabartiniuose folkloro tekstuose tiesiogiai neidentifikuojamą, vandens leitmotyvų paremtą santuokos simboliką. Kaip yra pažymėjusi išsamiai akvatinę vedybų folklorinę paradigmą tyrusi ir ypač daug dėmesio lietuvių dainose nuolat pasikartojančiam persikėlimo į „kitą krantą“ motyvui skyrusi Bronė Stundžienė, „nekyla abejonių, jog vedybinio persikėlimo į kitą krantą idėja atėjo iš perėjimo ritualų klodo ir turi daugybę sąsambių su iniciacijų ir laidotuvių pragmatika“ (Стунджене 2005: 317)¹⁰.

Kaip jau užsiminta, vedybinių tikėjimų prognostikos kulminacija sietina ne tik su sapnu, bet ir su „apčiuopiamesniu“ ateities atspindėjimu, kai tikimasi, kad būsimu sutuoktinio atvaizdas galės pasirodyti veidrodyje. Sapno ir veidrodžio įvaizdžiai tikėjimų variantuose labai savitai dalijasi „įtakos zonomis“ ir tuo pat metu koreliuoja kaip anapus realybės esančią ateities tikrovę galintys parodyti fenomenai.

Knygoje „Veidrodžio istorija“ Sabine Melchior-Bonnet rašo: „Nuo priešistorės laikų žmogus domėjosi savo atvaizdu, kurį troško pamatyti visur, kur tik įmanoma, – juoduose ar blizgančiuose akmenyse ar daubose su vandeniu“ (Melchior-Bonnet 2005: 19). Stiklinis veidrodis, toks, kokį per pastaruosius kelis šimtmečius žmogus įprato nuolat matyti gyvenamoje aplinkoje, dėl pagrindinės ir universalios savo savybės – galėjimo atspindėti aplinką – laikytinas gana vėlyva grandimi tūkstantmetėje atspindžius skleidusių akmeninių, metalinių, žalvarinių ir kitokių katoptrinių savybių turinčių objektų evoliucijoje, kurios pradžioje buvo tiesiog lygus vandens paviršius, bauginamai atkartojąs prie jo palinkusio žmogaus veido bruožus ir gestus. Todėl ir kalbant apie veidrodžio prasmes folklorinėje kultūroje, kur jis pirmiausia siejamas su ribos tarp žemiškojo ir anapusinio pasaulio ženklais ir pasižymi didele, neretai prieštaringa prasmių įvairove, svarbu dirbtinai neatsieti jo nuo bendro per šimtmečius susiklosčiusio atspindžių ir atspindėjimų universumo. Pasak veidrodžio vietą tikėjimuose ir apeigose tyrusios S. Tolstajos, „kaip dvasinės kultūros elementas, veidrodis buvo įtrauktas į gatavas prasmines paradigmas, simbolinius ryšius ir opozicijas“ (Толстая 1994: 111). Veidrodžiui priskiriamų galių ir savybių visuma savo ruožtu atspindi ištisą įvairovę žmogaus santykių su atspindžiu apskritai. Būtina prisiminti ir tai, kad nuo seno pačiuose įvairiausiųose

.....

10 Apie akvatinių motyvų semantiką lietuvių dainose dar žr. Stundžienė 1999.

ateities spėjimuose ir kitokių būrimų praktikose naudotas veidrodis tradicinės valstietiškos bendruomenės aplinkoje buvo laikomas ypatingos prabangos daiktu, kurį toli gražu ne kiekviena mergina ar moteris galėjo turėti.

Vedybų tikėjimų prognostikoje veidrodis tampa itin aktualiu objektu, galinčiu, kaip ir sapnas, praskleisti ateities uždangą. Įdomu, kad kai kuriuose tikėjimų variantuose tiek sapnas, tiek veidrodis minimi tokiose pačiose simbolinėse situacijose, plg.:

Sapnas

Mergaitės Kūčių vakare pašukuoja galvų ir padeda šukas pa priegalviu. Tai ji naktį mato savo mylimą, kaip jis atėjęs jai galvą sušukuoja (LTR 444/639/).

Veidrodis

Kūčių naktį pačioj dvyliktoj paima dvi žvakes, uždega ant stalo ir pastato veidrodį tarp žvakių, ir žiūri į veidrodį plaukus paleidus. Tai ką pamatys ateinant plaukų pint, už to ištekės. Sako, nereikia prisileisti, kad už plaukų nusitvertų, nes pasmaugs (LTR 876/907/).

Sapną kaip vedybų prognostikos erdvę nusakantis tikėjimo tekstas, palyginti su antruoju, kuriame figūruoja ateities spėjimas pasitelkiant veidrodį, yra neutralesnis. Šansą pamatyti ateitį veidrodyje nusakantis tikėjimas baigiamas perspėjimu apie galimas tokio smalsumo pasekmes. Ir šis skirtumas nėra atsitiktinis. Didžiojoje dalyje veidrodžio folklorines prasmes manifestuojančių tekstų aptinkamas grėsmės gyvybei, sveikatai ar tiesiog asmens integralumui šešėlis. Veidrodis tradiciniuose tikėjimuose „laikomas pavojingu daiktu ir lokusu, elgesys su kuriuo reikalauja ypatingo atsargumo ir specialaus ritualinio įforminimo. Veidrodžiui taikoma daugelis draudimų, susijusių su ribomis apskritai arba atskiromis ribomis“ (Толстая 1994: 112)¹¹. Tikėjimų tradicija pristato visą pluoštą momentinį simboliškumą įgyjančių daiktų ir veiksmų, taip pat išskirtinių erdvių, aktualių, norint veidrodyje išvysti būsimą sutuoktinį (panašiai kaip ir siekiant paveikti lemtingo sapno rezultatą): išskirtiniu paros metu (dažniausiai minimas vidurnaktis) privalu atsidurti pirtyje, negyvenamam name, atskirame kambaryje ar kitoje išskirtinėje erdvėje, žiūrėti, kad aplink nebūtų žmonių, turėti su savimi žvakių, vandens, visą advento laiką rinktų balanų nuodėguliukų, vieną arba du veidrodžius ir t. t. (paminėta tik dalis viso „instrumentarijus“). Visa ši aplink veidrodį besisukanti ir troškimą pažvelgti į ateitį turinti patenkinti „ruoša“ akivaizdžiai įtempta ir pavojinga. Tikėjimų variantuose ateities spėjimą su veidrodžiu pasirinkusios merginos tykantys pavojai kai kada nusakomi tiesiogiai įvardijant, su kokiomis anapusinėmis jėgomis rizikuojama susidurti:

.....

11 Šių perspėjimų ir draudimų įvairovė išties didelė ir marga, atspindinti tiek kultūrinius veidrodžio pragmatikos simbolikos savitumus įvairiose kultūrose, tiek šio fenomeno prieštarumą (plačiau žr. Фрэзер 1998: 207–209; Толстая 1994: 123–125; Kudirka 1993: 153–155 ir kt.).

Po vakarienės viena mergaitė nueina pirtin, nusineša dvi žvakes ir veidrodį. Dvyliką valandą veidrody turi pasimatyti jos jaunikaitis. Pamačius turi greit apversti veidrodį, nes pirty gališ velnias pasmaugti (LTR 992/194/).

Tikėjimas galimybe sužinoti savo ateitį, išvysti būsimą sutuoktinį per sapną skatina atlikti tradicijos reglamentuotus veiksmus, tikintis sužadinti, išprovokuoti, užsitikrinti aktualų oneirinį vaizdinį. Visa aktyvi prognostinė veikla prasideda ir pasibaigia ties miego riba ir gali būti tęsiama jau tik po sapno, pavyzdžiui, lemtingo sapno atveju ieškant oneirinių vaizdinių detalaus išaiškinimo. Kitaip tariant, pati ateities spėjimo kulminacija – sapnas – tiesiogiai nepriklauso nuo spėjančio žmogaus valios ar veiksmų. O štai ateities spėjimuose su veidrodžiu itin ryškus spėjančiojo atsakomybės, jo sąmoningo apsisprendimo grėsmės atveju (išvydus veidrodyje pavojų) imtis apsisaugojimo veiksmų – apversti veidrodį, nukreipti žvilgsnį, pasitraukti iš pavojingos aplinkos, užpūsti žvakes ar pan. Maža to, sekant „veidrodiniuose“ ateities numatymuose itin dažnus perspėjimus apie galimas grėsmes¹², šiuos būrimus praktikuojantis žmogus iš anksto žino ar bent nujaučia, kas jam gali nutikti. Taip pat jis turi būti pasirengęs ne tik žiniai apie laimingą ateitį, bet ir pranešimui apie galimą greitą mirtį („Kas pasirodo: ar kars-tas – tai mirs, ar vainikas – tai apšives“, LTR 1039/507/). Natūralu, kad tokia prasminiam kontekste ateities spėjimai, pasitelkiant veidrodį, susiję su didele įtampa bei baime¹³ ir tuo jie gerokai skiriasi nuo oneirinės ateities prognostikos.

.....

12 Kartais šie perspėjimai tikėjimų tekstuose formuluojami kaip prevencinė formulė, skelbianti, kad negalima *kažko* daryti, nes gali *kažkas* nutikti, o kartais pateikiami kaip užbaigti pamokomi naratyvai: „Viena mergaitė žiūrėdama į veidrodį pamatė savąjį ir ilgai į jį žiūrėjo, nes greit jo gerai negalėjo pažinti. Pasirodęs mylimasis mergaitei davė plaštaka į veidą, kad jos veide rankos išdeginta žymė pasiliko visam gyvenimui“ (MicŽKB 105).

13 Be išsamesnių kontekstų užfiksuota dauguma vedybinių tikėjimų medžiagos neleidžia sužinoti, kaip, kokius, kodėl būtent tokius ateities spėjimo būdus advento laikotarpiu merginos rinkdavosi. Galima spėti, kad bauginančioms tikėjimų praktikoms su veidrodžiais ryždavosi toli gražu ne daugelis. Tautosakos pateikėja Rožė Sabaliauskienė yra palikusi vaizdingai aprašytą savo bandymą pažvelgti į ateitį: „Kai aš buvau gal septyniolikos metų, tai man toji pati bobulė [daug tikėjimų žinojusi ir pasakojusi močiutė – V. I-Š] irgi patarė. Sako: „Per visą adventą kiekvieną vakarą pasilik balanos galiuką nesudegusi“. O po karo nebuvo žibalo, tai švietėmės balanomis. Balana kai sudega, tai mažas galiukas lieka, kuris būna įkištas žibinčiun. Tai aš rinkau kas vakarą po vieną galiuką piršto ilgumo. Kūčių vakarienę valgant, reikia kiekvieno valgio pasilikti saujon po guruliuką. Po vakarienės iš tų galiukų kamaroj susikurti ugnelę, susidėti tuos valgio guruliukus ir, paėmus veidrodį, žiūrėti, tai pamatysi savo jaunikį. Patikėjau bobulei Kaziulienei ir viską dariau, kaip ji man sakė. Susikūriau kamaroje ant molinės aslos ugnelę, žiūriu į veidrodį. O širdis tuksi – tuk tuk tuk, neįprasta, visgi pirmą burtą darau, bijau, o jeigu pasirodys, kad ateina kas, ką tada darysiu? Bėgsiu. Bet nieko nepasirodė. Mačiau tik pati save, ugnelę iš balanų galiukų, kurie švietė tamsoje ir lėtai degė. Ar gal man labai prailgo? Tai buvo mano pirmas burtas ir paskutinis, daugiau netikėjau jokiais burtais. O jų buvo nemaža“ (AED 354).

Toliau sekant sapno ir veidrodžio paralelę tikėjimuose, atkreiptinas dėmesys į grupę variantų, kuriuose figūruoja ir sapnas, ir veidrodis. Pastarasis čia tampa nebe tiesiogine ateities atspindėjimo priemone, o dar vienu prieš miegą po galva ar prie jos pasidedamu daiktu:

Mergina, Kaledų valganc, ji pasilieka galkelių ir plotkelės. Po večerei greičiau gesina ugnį ir aina gulcia, nenori, kad kas ataitų, ba tai merginai negalima po večerei nei žodis ištarc. Tada ji paskloja patalų ir pasdeda po galvu mirkytų miežinių galkelių ir plotkelės ir pastato gali galvos zerkolų, ir užmiega. Šitokiame padėjime tada susapnuoja tų bernų, su kuriuo po Kalėdai padaro veselių (LTR 834/358/).

Jei nori dažinoc, už ko nutekėsi, tai reikia Kūcioj apsiprausc ir nesišluostyc apsiprausuc. Reikia paimc ainunc gulc muilas, grebuškos, zerkolaicis ir abrusas, tai vidurnakcij aplink dzvylyktų susapnuosi: atais tas bernas ir abrusu apšluoscis ir grebuškom sušukuos. Jei atais, tai jau žinok, kad už jo nutekėsi (LTR 834/294/).

Nors iš pirmo žvilgsnio veidrodžio įtraukimas į lemtingą sapną turinčių patalų grupę atrodo natūralus (dera prie kitų merginų tualetų reikmenų, pavyzdžiui, šukų), vis dėlto, atidžiau išsižiūrėjus į tokio pobūdžio tikėjimų variantus, susidaro įspūdis, kad veidrodžio pasidėjimas po galva ar prie jos oneirinio spėjimo kontekste neturi gilesnės funkcinės motyvacijos, įprastos kitiems ten pat atsiduriantiems daiktams. Antai paskutiniuose dviejuose aukščiau pateiktuose tikėjimų variantuose arba detalizuojama, kam sapne gali prireikti rankšluosčio ir šukų, arba išskirtinis prie patalo pasidedamo objekto (šiuo atveju – Kūčių vakarienės maisto likučių, kurių itin dažnas naudojimas vedybinių tikėjimų praktikoje siejamas su mirusiųjų kultu¹⁴) statusas žinomas iš bendros tikėjimų motyvų semantikos, o štai abiejuose tekstuose minimas veidrodis toliau tarsi pamiršamas, lieka neaišku, kam jo gali prireikti būtent sapne. Gali būti, kad toks sapno ir veidrodžio prognostinės simbolikos varijavimas atspindi pokyčius pačioje ateities spėjimų praktikoje. Ar nebus nutikę taip, kad palyginti vėlai tradicinėje kultūroje atsiradę, su daugybe įvairiausių draudimų ir perspėjimų susiję ir todėl bauginančiai „nepatogūs“ būrimai su veidrodžiu ilgainiui tikėjimų tradicijoje retėjo, užleisdami vietą gerokai „saugesnei“ ir senesnei oneirinei prognostikai? O pats veidrodis vis dažniau imtas laikyti dar vienu vedybinio sapno išprovokavimui pasitelkiamo galvūgalio „tualetinio rinkinio“ elementu. Ši sapno ir veidrodžio koreliacija turi ir savo „pereinamųjų“ variantų, iškalbingai bylojančių apie folklorinių prasmų susikryžijimą

14 Išsamiai apie daugeliui advento-Kalėdų ciklo vedybinių tikėjimų būdingą vadinamąjį dvasių pėnėjimą ir pamaloningą maistu rašo L. Vinogradova (Виноградова 1981: 14–20).

ir sluoksniavimasi. Natūralu, kad ir iš pirmo žvilgsnio jie gali pasirodyti kiek eklektiški ar nelogiški:

Merginos Kūčių vakare pasideda po novalačku veidrodį ir tris žvakes. Ir kokį berną tą naktį susapnuos, už tokio ir ištekės (LTR 902/214/).

GYVENIMĄ KURIANTYS NARATYVAI

Pirmiau aptarta sapno – vedybinių tikėjimų kulminacijos – tradicinė semantika daugiausia rėmėsi (tai ne sykį čia jau minėta) folklorine medžiaga, užrašyta orientuojantis į apibendrintą kultūrinių tekstų fikzaciją, jos užribyje paliekant visą su pranašingais sapnais susijusią individualią tikėjimų turinį liudijančią folkloro pateikėjų patirtį. Kartais gali atrodyti, kad ši patirtis lyg ir neaktuali, kai grėžiamasi vien į kolektyvinį tradicinės kūrybos pobūdį, siekiama išgryninti tikėjimų tradiciją iki apibendrintų universalijų, pabrėžti išskirtiniu kalendoriniu laiku, išskirtinėse tradicinės bendruomenės gyvenimo erdvėse praktikuotų tikėjimų visuotinumą. Vis dėlto šiuolaikinė folkloristika nuolat patiria, kad ten, kur folkloro kūriniai susiliečia su žmogaus asmenine gyvenimo istorija (jos sąsajos su kolektyvine tradicija, savaime suprantama, nekvestionuotinos), pastarosios kontekstai tampa būtini šiems kūriniams suvokti ir pažinti.

Tai, kad išskirtiniai gyvenimo momentai ilgainiui asmeniui tampa itin svarbiais, periodiškai įvairiuose kontekstuose kartojamais naratyvais, folkloristams jau seniai jokia naujiena. Kadangi dar ir šiandien folkloro ekspedicijų metu pateikėjais dažniausiai būna vyresniųjų kartų žmonės, į kvietimą papasakoti ryškesnes gyvenimo patirtis paprastai pirmiausia atsiliepiantys būtent pačiais reikšmingiausiais, dar iki susitikimo su užrašytoju galbūt ne sykį kartotais pasakojimais, tokių „egotekstų“, turinčių itin įdomių sąsajų su bendruomeninėmis tradicijomis, užfiksuojama vis daugiau. Tokiu būdu autobiografinio pobūdžio (plačiąja prasme) pasakojimai – tai gali būti iš dešimtmečių perspektyvos prisimenamas išsipildžiusiu ir asmeninę istoriją veikusiu laikomo sapno naratyvas, pasakojimas apie skaudžią, iš esmės gyvenimą pakeitusią artimo žmogaus netektį ir t. t. – integruojami į bendrą folklorinės atminties tyrimų lauką. Kaip, remdamasi įvairių kraštų folkloristų darbais, pastebi autobiografinį pasakojimą kaip naratyvinį žanrą nagrinėjanti Lina Būgienė, „nors tokio pobūdžio pasakojimai yra labai individualūs ir remiasi asmenine patirtimi, vis dėlto juose tiesiogiai ar netiesiogiai atsižvelgiama į kolektyvinę bendruomenės istoriją – tai nelyginant tam tikras metanaratyvas, kuris, nors galbūt nėra neverbalizuotas, gyvuoja visų tos bendruomenės narių sąmonėje, ir savo autobiografinius pasakojimus jie pateikia šio bendrojo naratyvo kontekste“ (Būgienė 2010: 3).

Jacques'as Le Goffas studijos „Viduramžių vaizduotė“ skyriuje „Sapnai“ mini vieną viduramžių literatūrinį žanrą – *oneirinę autobiografiją* (Georgo Mi-scho terminas), „kurios svarbiausi įvykiai yra gydomieji, išpėjamieji sapnai ar sapnai, šventi tiesiog todėl, kad juos nušvietė dievo ar Dievo dalyvavimas“ (Le Goff 2003: 329). Apmąstant šią išvalgą, kilo mintis, kad galbūt oneirinės autobiografijos samprata kažkuo siejasi ir su žodinėje kultūroje besireiškiančia sapnų naratyvų tradicija. Tam tikru atžvilgiu *žodiniai* oneirinės biografijos elementais laikytini ir kai kurių senosios kartos žmonių, turinčių didesnę po-linkį regėti išskirtinius sapnus ir juos itin vaizdingai verbalizuoti, pasakojimai. Sapnai, kuriuose buvo regimi šventieji, Dievo Motina ar pats Išganytojas, juos pasakojančių žmonių paprastai pateikiami kaip išskirtiniai tikėjimo liudijimai, žymintys asmeninį religinį tapatumą ir integralumą¹⁵. Jie tuo pat metu yra ir asmeniniai, ir visuotiniai savo archetipiškumu. Grįžtant prie su advento-Kalėdų ciklo tikėjimais susijusių sapnų, svarbu atkreipti dėmesį į jų išskirtinį statusą asmeninėje žmogaus gyvenimo istorijoje, ypač tais atvejais, kai ši istorija nuolat permąstoma senatvėje. Advento laiku (dažniausiai naktį prieš Kalėdas arba šv. Andriejaus naktį) jaunystėje sapnuotas sapnas, kuriame, kaip tikima, pirmąkart pasimatyta su būsimu sutuoktiniu, paprastai būna pasakojamas praėjus nuo to „susitikimo“ daugybei metų, o su sapne anuomet regėtu žmogum jau būna nugyventas ilgas ir margas gyvenimas. Ši nemaža laiko perspektyva veikia kaip reikšmingas oneiriniam naratyvui įtaką daręs veiksnys. Pateikėjų akcentuojama lemtingų sapnų svarba ir jų išskirtinumas („Ypatingas. Jau aš ja neažmiršiu niekadu. Ypatingas labai sapnas“; LTRF cd 299/11/) provokuoja mintį apie tokių naratyvų priskyrimą išskirtinių, gyvenimą formuojančių ir palaikančių tekstų kategorijai.

Kaip jau buvo minėta straipsnio įvadinėje dalyje, XXI a. folkloristikoje, tiksliau, „aktyviojoje“ jos dalyje – kolektyvinėse ar individualiose ekspedicijose, vis dažniau ir labai natūraliai nuo liaudiškųjų tikėjimų kaip „faktų“ rinkimo pereinama prie išsamių, individualią ir kolektyvinę patirtis jungiančių naratyvų fiksavimo, nebesibijant, kad tokie neretai išties didelės apimties kūriniai, kuriuose tradiciniai tikėjimų elementai būna augte apaugę pačiais įvairiausiais biografi-niais motyvais, gali gerokai apgriauti nusistovėjusias folkloro žanrų ribas ir nepasiduoti griežtam tipologiniam klasifikavimui.

Žemiau pateikiami trys sapnų pasakojimai ir po jais išsakytos, mano nuomone, ryškesnes jų prasmes ir sąsajas su asmeniniais pasakotojų išgyvenimais ir vedybinių tikėjimų oneirine perspektyva paryškinančios išvalgos skaitytini kaip mėginimas individualiuose naratyvuose išvelgti bendrosios vedybinių tikėjimų tradicijos ir asmeninės gyvenimo istorijos integralumą. Visus tris tekstus vienija ta pati pasa-

15 Plačiau apie tai žr. Ivanauskaitė 2007: 91–92; sapno naratyvų pavyzdžių žr. ten pat: 277–281.

kojimų pateikimo išėities situacija: apie asmeninius, pasakotojų nuomone, išsipildžiusius sapnus moterys prisiminė iškart, vos užvedus pokalbį apie advento-Kalėdų laikotarpio vedybinius tikėjimus. Tai itin ryškiai atsispindi pačiose pateikiamų tekstų pradžiose. Kita naratyvus vienijanti detalė – vyresnis pateikėjų amžius¹⁶. Visos trys moterys lemtingus sapnus sapnavo gerokai daugiau kaip prieš pusšimtį metų.

1. – Žinot, ką aš pasakysiu? Aš i susapnavau savo vyrų. Buvo pas mus tokia kaimynė. Ana sasariai pasakė, saka, tu padaryk, saka, Bronei va taip, ana, saka, susapnuos. Aš da ja [būsimo vyro] nepažinau. Ir aš atsiguliau ir užmigau. A ta sesuo, kada jau jų pamokina, tai ana i nemiegoja. Mūsų skirtumas gi trys metai tiktai. Ir susapnuoju. Ir susapnuoju, atroda, jis taip pažūrėjo... A mana vyra buva melynas akys. Melynom akim. I vedžiojo mani visur – i per jienas kokias. Jienas... Jūs suprantat „jienas“? Ratų jienas. Ir per jienas, ir per tiltalį koki... I anas man rankų padave. I susapnavau, i kak raz – lyg tik jis.
 - *Jūs paskui tik jį pamatėt, ir buvo tas pats?*¹⁷
 - I negrait aš [pamačiau], už kiek metų.
 - *Tai sesuo jums nieko nesakiusi...*
 - Nesakiusi. I ką ana man tį padarė? Žinau tik, ka baisiai ta mūsų kaimynė buvo tokia kaip ir burtininkė... Vienu žodžiu, nesuprantu. Mirusi ji jau dabar. Kas tį pakišt pa pagalvi... Ji patarė seseriai, i sesuo man pakiša. I aš susapnavau. I kaip šiandie atamenu, susapnavau.
 - *Kai jūs pamatėt savo būsimą vyrą, ar iš karto atpažinot, kad čia iš sapno?*
 - Ne, neiškart atpažinau, paskiau tiktai. Paskiau. I taip, atrodo, melynom akim jis i mane pažiūrėja per sapnų. Paskiau – tos melynas akys.
 - *O gal atsimenat, kai tą sapną sapnavot, pabudot, ar pagalvojot ką nors?*
 - Eik! Nieko aš negalvojau. Tik įsiminiau. Sesuo saka: „Kų tu sapnavai?“ A, sakau, koki sapnavau: i per upelį man rankų padave, pervede per tiltalį tokį siaurutį. Šitokis siaurutis, regis, upelis bėga, i tokia lenta, kaip pagalys koks. Anas man rankų padave, pervede. Taip melynom akim ka pažiūrėja... Va.
 - *O su seseria paskui dar kalbėdavot apie tą įvykį?*
 - Tai neee. Aš i pamiršau. Taigi aš i po šiai dienai nežinau, kų ana man pakiša.
 - *Tai nesako?*
 - Ana sakė man. Pamiršau... Sakė, kad man Damutė – Domicelė buvo vardas kaimynės, Damuti vadindavom – [patarė] (LTRF cd 290/18/).

Upelis su tilteliu, per jį ir per vežimo ienas sapnuotoją vedžiojantis vaikas – pateikėja vieną po kito vardija šimtuose ankstesnių advento-Kalėdų ciklo vedybi-

.....

16 Pirmojo pasakojimo pateikėjai įrašo metu buvo 85-eri, antrojo – 77, trečiojo – 81 metai.

17 Naratyvų tekstuose kursyvu pažymėti užrašytojų klausimai ir replikos. Būtinai paaiškinimai pateikiami laužtiniuose skliaustuose.

nių tikėjimų tekstų užfiksuotus simbolius. Šis sapno pasakojimas galėtų būti tipiška „chrestomatine“ bendrės vedybinių tikėjimų tradicijos, kokią aptarėme ankstesniuose skyreliuose, iliustracija, jei ne viena įdomi ir paradoksali detalė – moteris sakosi iki šiol niekaip negalinti prisiminti, ką sesuo, kaimynės patarta, Kūčių vakarą jai padėjusi po galva (dalyvaujant pokalbyje buvo ryškiai jaučiama jos nuostaba, kaip čia taip ji ėmusi ir pamiršusi), o menanti tik patį „kažko“ padėjimo faktą. Atidžiau įsiklausius ir įsiskaičius į šį pasakojimą, nesunku susivokti, kas iš tiesų pasakotojai svarbiausia, ko ji niekaip negalinti pamiršti. Tai – sapne regėto vaikinio akių mėlynumas, kuris palyginti neilgame pasakojime paminimas net penkis kartus. Kaip tik mėlynos akys ir tapo svarbiausiu elementu, ateityje susiejant sapne matyto ir realybėje sutikto vyro (tuo metu, kai sapnavo sapną, savo būsimo vyro pateikėja sakosi nepažinojusi) išvaizdą: „Ne, neiškart atpažinau, paskiau tiktai. Paskiau. I taip, atrodo, mėlynom akim jis į mane pažiūrėja per sapną. Paskiau – tos mėlynas akys.“ Šis atpažinimo elementas įspūdingas ir neabejotinai svarbus. Kaip čia neprisiminti ir bent prabėgom nepaminėti folklore (nuo stebuklinių pasakų iki kai kurių vėlyvųjų romansinių dainų) itin populiarus motyvo, susijusio su išrinktosios ar išrinktojo atpažinimu iš kokios nors reikšmingos detalės: žiedo, drabužio, gesto ir pan. Nenutoldama nuo sapnų naratyvų, pacituosiu dar vieną tokio atpažinimo pavyzdį, įdomų tuo, kad jį papasakojo ne pati sapnuotoja, o aštuoniasdešimtmetė jos duktė, atmintyje išsaugojusi mamos sapno pasakojimą: „– Mano moma jauna buvo, jai padėjo bliūdų po lovą – seniau aukštos lovos būdavo. [– *O kas jai padėjo tą bliūdą?*] – Nu, sasarys gal. Trys buvo, da i broliai buvo. I ana susapnavo tėvų, ale do ana jo nepažino. Bet tokiam pat švarki [kaip ir sapne matė] svotais atvažiavo. Sako [kai jį pamatė], cia gal aš ir ištekėsiu...“ (LTRF cd 382/24/).

Aptariamasis sapno naratyvas dar įdomus ir pasakotojos kryptingai išryškina ma senosios kaimynės Domicelės figūra. Prabildama apie ją, pateikėja gražiai ir natūraliai patvirtina vedybinių tikėjimų tradiciškumą ir perimamumą, vyresniųjų jų puoselėtojų autoritetą tarp simbolinius ateities spėjimų veiksmus praktikavusio jaunimo.

2. – *Jaunystėj pasvajodavo mergaitės, kokio norėtų?*

– Nu taip...

– *Tai gal ir paburdavo?*

– O kaipgi, paburdavom!

– *O kaip?*

– Būdava, Kalėdasu tai pasidedi po padušku kokį tį indelį, kad atais šulnin atsigert tava bernas, susapnuosi... I tikrai aš susapnavau!

– *Kaip tai?*

– Tikrai! Nu gerai, pavalgėm cia gi kūčių jau, pasiėmiau stiklinaitį – i an pečiaus (mes gi

an pečiaus miegodavam; buva pečius didelis, čiūžinys buva, paduškas pasidedam, gerai buva...). Visi razsirinka, aš gi porą kleckelių saujon, stiklinaitin undenia prispyliau kiek lašelį ir pasistačiau un pečiaus par padušku – nugi atais mano bernas, bernas gi atais pagert iš šulinia. I da paėmiau šakaliukų, pasdariau šulniukų prie stiklinės [juokiasi]...

– *O iš kur žinojot, kad taip reikia daryti?*

– Nugi papasakoja, būdavo, vieni nuo kitų. Moterys sanos buva, i mama, būdavo, papasakoja. Mum liepe mėšlus išnešt, šiukšles. Šiukšles sušluoji ir nešk Kūčių vakari. Nu, jau piršliai atvažiuos, jeigu išneši. Nu, čydydavos vis...

Dabar, žinok, naktį sapnuoju. Sapnuoju sava [vyrą], kur numirė, Vytų. Susapnavau. Vienas buva iš Kūjiškės, Petras, berniukas, būdava, labai jis un mani [išsižiūrėjęs], kai buvo jaunesnis. Ajatau, kap anas draskės apie mani! Tadu šitas [Vyta]. Mes gi, Jėzau, pažįstami, šakindava gi mani. Kų tu... Abu stovi prie šulniui sapne. Saka: „Gert norim.“ Sakau: „Palaukit, berniukai (vagi, kaip gyvai), atnešiu kibirų.“ Aš atanešiau kibirų, lyg nustvėriau (žinai, kap sapni) puodukų. A jau šitas Vyta i saka: „Ė aš noriu i pasprausc.“ A aš, atrodo, bliūdų atanešiau. A tas gi Petras, toks aukštas buva, [pasakė]: „Do i pasprausc užsinorėja!“ Jau anys lyg tai vienas kita nemyli. Aš gi atanešiau, padėjau rankšluostį. Anas pasiprause. „O, – saka, – dabar šviesu akysu, ka pasiprausiau.“ I paėmė anas atsigėre, pastate šitų stiklinių. A šitas Petras lyg tai unoruja, lyg tai pyksta. Jisai negėre. Va ir ištekėjau užu jo [Vyto].

– *Ar tais pačiais metais?*

– Ne. Gal už kokių penkių metų. Ale tikrai ažu jo ištekėjau.

– *O tai ką reiškia tas, kad vandens gerti reikia...*

– Nu ale kaip tį prisisapnavo... Jau anas mintim buva prisrišjęs prie manįs. Kad jam ženytytis. Tadu Petras ataja, pasake: „Ar tu draugavai su Vyta, kad sakė [jis man]: čia mana išsirinkta mergaitė, nelįsk prie jos.“

– *Oho, taip pasakė?*

– Aha, šokiuos. Sako [Petras]: „Ar tu ilgai draugavai su šituo Vyta?“ Ne, sakau, nedraugavau, tiktai šokdavom. Anas linksmas būdava berniukas, nu i šokdava gražiai. Jo plaukai buva tokie garbanoti, aukšti, mana kasas buva ilgiausias geltonas. Tai, būdava, Jūratė su Kastyčiu šoka. Moterys jau, būdava, sakys. Tai jis šokindava mani. Kai tik unlėks, būdava, kluban i stverias už manį. Tai vat šokdavom, mes taip tai nedraugavom.

– *O kai susapnavot tada, ką pagalvojot?*

– Ai, pagalvojau, nu kų tu tinai... Bet anas man tai patikdava. Tikrai patikdava berniukas. A paskui, ai, ka jau jis išvažiava kariuomenen, aš išėjau į siuvyklas, Vilniun važinėjau su rūbais šitais. I sustikau da jį. Juos pirtin vare, šituos kareivius. I aš einu su moterim, tu, kur kartu dirbom. Aš jau žinojau biškį Vilnių, ana tį ko nuspirke su manim nuvažiava. Bėga kareivis. „Genute!“ Nu, misliju, gal pusbrolis koks. Kareiviškuos rūbuos pribėga. Dievuliau – Vyta! Nu, tai apskabina mani. „Genute!“ Tai jau šitoj i klausia mani: „Genute, e kas cia?“ Sakau, pusbrolis [juokiasi]. Kų aš tį sakysiu. Nu kų tu: pabuciava in vieną žandą, in kitą. Pusbrolis... O tai Genute pusbrolių sustika...

– *Tai sapnais tikėt reikia?*

– Reikia. Jeigu, saka, reikšmingas šitokis sapnas, tai jau anas išsipildys.

– *O kaip žinoti, kad reikšmingas?*

– Nu, jeigu anas tau kaip tikrai, kaip tu gyveni, taip anas tau pasroda prieš akis... Sakau gi, kaip tikrai – bliūdų atanešiau i rankšluostį atanešiau. Kap tikram gyvenimi, ne šitep, kap šmeklu pravažiuoja, kitąkart sapnas šmėstelna, tai tas, tai tas. A čia va, nu, kaip sudėta. Tai čia jau reikšmingas sapnas. Reiškia, išsipildys (LTRF cd 295/12/).

Šiame pasakojime, priešingai negu pirmajame, labai aiškiai įvardijama tikėjimo „instrumentinė pusė“; išsamiai nusakant, kas ir kaip buvo daroma prieš miegą: „Aš gi porą kleckelių saujon, stiklinaitin undenia prispyliau kiek lašelį ir pasistačiau un pečiaus par padušku <...>. I da paėmiau šakaliukų, pasdariau šulniukų prie stiklinės.“ Be to, šis naratyvas išsiskiria itin vaizdinga ir ekspresyvia kalba, kurią lemia pati pateikėjos natūra: moteris labai mėgsta pasakoti, be perstojo juokauja ir stebėtinai tiksliai prisimena įvairias detales. Neabejotinai įdomiausia ir pačiai pateikėjai labiausiai įstrigusi jos sapno pasakojimo intriga – sapne susapnuoti net du „ištroškę“ ir atsigerti prašantys jos pažįstami ir jai neabejingi vaikinai. Abiem ji atnešusi vandens, tačiau tik vienas iš jų – būsimasis sutuoktinis – panorėjęs dar ir nusiprausti. O antrasis vaikinai sapne nei prausėsis, nei vandens gėręs.

Atskirai paminėtinas išskirtinis šio oneirinio naratyvo kontekstualumas: pateikėja ne tik patį sapno naratyvo turinį papildė įvairiomis detalėmis („mes gi an pečiaus miegodavam; buva pečius didelis, čiūžinys buva, paduškas pasidedam, gerai buva...“), bet ir pratęsia jį išsamiau pasakojimu apie ikivedybinę draugystę su būsimu vyru.

3. – Aš dabar papasakasiu tau... Labai čia mana įdomus ir sapnas, ir būrimas buva. Kūčių vakari, ragis, kad ir su seseri abidvi išajom ko dar ti laukan. Dar kakių šiaudų traukėmės. Nežinau... Ir tadu naktį sapnuoju. Jau gal ir draugavom abudei? [kreipiasi į šalia sėdintį vyrą]. Jau draugavom. Čianai, kur invažiuojant in Kirdeikius, takis yra nameliukas, pirtis paežery ir takia pieva graži, va, labai. Tai dabar sapnuoju: taj pievaj mės abudei sėdim, ir takia žalia žolė, a rytą saulutė teka graži... Ir aš vaikiukų mažų turiu un rankų. Tai Kūčių naktį susapnavau. Ir tadu jau ainu bažnyčian rytą ir sutikau, anas jau laukia manį va čia un kelia. Tadū aš jam ir pasakoju šitų sapnų. Ir jau tais metais ir apšivedėm. Čia buva Kūčių naktį, prieš Kalėdas.

– *Jūs sakėt, kad su seserimi kažką darėt...*

– Darėm. Matai gi, seniau jaunas, būdava, išbėgi laukan, tai... Kų – nežinau, darėm... Burdavomės.

– *Tai čia toks ypatingas sapnas...*

– Ypatingas. Jau aš ja nežmiršiu niekadu. Ypatingas labai sapnas. Dar aš pasakojau takiai, ana raša takius laikraščius Ignalinaj. Tai kai buva mūs pinkiasdešimts metų, kai

apsvedį, tai atvažiava pasveikint. Tadu ir klausinėja ana, kaip gyvenat, kaip suspažinę. Tai aš tų sapnų jai ir papasakojau. <...>

– *Bet kai jūs sapną pasakojot būsimam vyrui, ar patikėjot, kad taip gali būti?*

– Aš patikėjau... Tadu aš ir pasakoju, tokia buva sanmergė, kluba vedėja, aš ir jai pasakoju. Bronė vardu buva, sakau: „Va, Brone, kakį sapnų sapnavau gražų šiūnakt.“ Saka: „Tai ištekėsi...“

– *Seniau žmonės pasakodavosi ryte sapnus?*

– Pasakodavos, pasakodavos (LTRF cd 299/11/).

Išskirtinis šio sapno pasakojimo ypatumas yra tas, kad jo klausėsi čia pat buvęs pateikėjos vyras, kurį jinai jaunystėje Kalėdų naktį sapnavusi. Ši aplinkybė turėjo įtakos pačiam naratyvui: vyras dalyvavo pokalbyje atidžiai klausydamasis, patvirtindamas, pritardamas žmonos išsakytoms mintims. Iš to susidarė įspūdis, kad pasakojamas sapnas abiem jiems yra itin svarbus. Juo labiau, kaip teigė pati sapno pasakotoja, kad būsimas vyras buvęs ir pirmasis šio sapno klausytojas: „Tai Kūčių naktį susapnavau. Ir tadu jau ainu bažnyčian rytą ir sutikau, anas jau laukia manį va čia un kelia. Tadu aš jam ir pasakoju šitų sapnų.“

Kaip ir pirmojo pasakojimo atveju, moteris detaliau negalėjo prisiminti, kokius simbolinius veiksmus atliko aną vakarą prieš sapną, nors iš jos užuominų būtų visai nesunku atkurti tradicinių tikėjimų elementus: „Kūčių vakari, ragis, kad ir su seseri abidvi išajom ko dar ti laukan. Dar kakių šiaudų traukėmės. Nežinau...“ Įdomu, kad sapno turinys šiame pasakojime neturi tiesioginio atitikmens vedybinių tikėjimų oneirinių vaizdų perspektyvoje, išskyrus patį būsimąjį sutuoktinio išvydimą sapne. Čia nėra nei vandens, nei vaikščiojimo tiltu, nei prausimosi ar kitų „specialiųjų“ motyvų. Tikėjimą būsimos santuokos lemtimi pateikėjai laidavo labai aiškaus sapne regėto jos pačios, būsimą vyro ir jos laikomo mažo vaikelio šeimyniškas vaizdas: „...Taj pievaj mės abudei sėdim, ir tokia žalia žolė, a rytą saulutė teka graži... Ir aš vaikiukų mažų turiu un rankų.“ Kitaip negu dviejų ankstesnių sapnų pasakotojos, šioji lemtinę sapną sapnavo jau būdama „pakeičiui“ į vedybinį gyvenimą. Jos sapną galima pavadinti ne tik lemtingu pranešimu, bet ir artėjančio svarbaus gyvenimo apsisprendimo patvirtinimu, kurio pasakotoja intuityviai laukė: „Ir jau tais metais ir apsivedėm.“ Viena iš psichologų sapnų vaizdiniais priskiriamų funkcijų yra iš pasąmonės ateinantis oneirinis reikšmingo apsisprendimo situacijoje atsidūrusio žmogaus paskatinimas. Individualiosios psichologijos pradininkas Alfredas Adleris, savo darbuose daug dėmesio skyręs sapnams, taip paaiškina tokio pobūdžio situacijas: „Jei žmogus turi spręsti kokią nors problemą ir linkęs judėti tam tikra kryptimi, jis lūkuriuoja *postūmio*. Sapnui apskritai būdinga nepaprastai sustiprinti afektą, entuziazmą, reikalingą problemai spręsti“ (Adler 2008: 105).

Dar vienas ryškus šio naratyvo, tiksliau – jo pasakotojos, bruožas yra polinkis kartoti reikšmingą pasakojimą. Pateikėja pamini tris tokio pasakojimo variantus: tai jau minėtas pirmasis sapno pasakojimas būsimam sutuoktiniui, tą pačią dieną pasakojimas buvo pakartotas klubo vedėjai („Bronė vardu buva, sakau: „Va, Bronė, kakį sapnų sapnavau gražų šiųnakt.“ Saka: „Tai ištekėsi...“), o patį „šviežiausią“ (neskaitant įrašinėjamojo) savo sapno pasakojimą pateikėja puikiai prisimena dėl išskirtinių šeimyninio gyvenimo aplinkybių: „Dar aš pasakojau takiai, ana raša takius laikraščius Ignalinaj. Tai kai buva mūs pinkiasdešimts metų, kai apsvedį, tai atvažiava pasveikint. Tadu ir klausinėja ana, kaip gyvenat, kaip suspažinė. Tai aš tų sapnų jai ir papasakojau.“

Visus tris aukščiau pateiktus naratyvus vienija juos pasakojusių moterų tikėjimas lemtingu jaunystėje regėtų sapnų išsipildymu. Šis tikėjimas smarkiai veikia pačią pasakotoją ir klausytoją dialogo situaciją. Anksčiau nagrinėtus trumpuosius „anoniminius“ oneirinių elementų turinčius vedybinių tikėjimų tekstus folkloro tyrinėtojas gali taip pat apibendrintai priimti tiesiog kaip kultūrinius faktus, atspindinčius šio žanro tipologiją ir paplitimo kiekybę, o atsidūrus asmeniškai liudijamų ir įtaigiai pasakojamų naratyvų klausytojo situacijoje, itin aktualus tampa vertybinis santykis.

Išryškindama skirtumą tarp oneirinių elementų turinčių tikėjimų variantų fiksavimo XX a. pirmojoje pusėje ir pastaraisiais dešimtmečiais, neatkreipiau dėmesio į vieną būtiną išlygą. Ir naujaisiu lauko tyrimų metu dažnai gali nutikti taip, kad, užklauses apie vedybinių tikėjimų praktikas, net ir didžiulę užrašinėjimo patirtį, profesinį išmanymą turintis folkloristas išklaus tik apibendrintą vieno ar kito iš jaunystės dienų prisimenamo adventinio ateities spėjimo nusakymą, nedaug tesiskiriantį nuo prieškarinio tautosakos rinkiniuose užfiksuotų tekstų. Išsamų, vaizdingą ir kontekstualų naratyvą išgirsti didžiausia tikimybė bus tada, kai pasakojantis žmogus dalysis savo asmeniniais patyrimais arba perpasakos šeimynykščių ar giminių paliktas sapnų istorijas.

„Aš i daba regiu, kap anas stovi prie šulinio, a aš puodžiuku semiu i duodu“, – tokį atsakymą išgirdau, kai į devintą dešimtį įkopusios moters paklausiau, ar ji dažnai prisimena ką tik man pasakotą sapną, kuriame, jos nuomone, būsimas vyras paprašęs vandens atsigerti. Prieš daugybę metų regėto lemtingo sapno išsipildymu tikima ne kaip apskritai sapnų išsipildymo galimybe, o kaip asmeniškai patirtu įvykiu, kaip tradicijos reglamentuotų simbolinių veiksmų pasitvirtinimu individualioje biografijoje. Be to, tai atspindi ir tam tikrą platesnio ir didesnio pasitikėjimo tradicija perspektyvą. Folkloristui, žinoma, aktualiausia ir įdomiausia stebėti, kaip individualioji oneirinė patirtis folklorizuojasi, t. y. tampa naratyvu, kuriame apie save prabylama tradicijos balsu.

ŠALTINIAI

- AED – *Atbėga elnias devyniaragis*: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė, sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius, Vilnius, 1986.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas
- LTRF – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka
- MicŽKB – Žemaičių Kalėdų burtai apie ištekėjimą bei vedimą, *Gimtasai kraštas*, 1941, Nr. 1-2, p. 96–112.
- MŠBP – Trys šimtai dzūkų burtų ir prietarų, surinko Jonas Miškinis, *Tauta ir žodis*, 1926, kn. IV, p. 463–475.

LITERATŪRA

- Adler Alfred 2008. *Žmogaus pažinimas*, Vilnius.
- Būgienė Lina 2010. Autobiografinis pasakojimas kaip naratyvinis žanras: analizės metmenys, kn.: *Mokslinės konferencijos „Folkloras ir folkloristika šiandien: Įžvalgos ir metodologijos“ tezės*, Vilnius.
- Le Goff Jacques 2003. *Viduramžių vaizduotė*, Vilnius.
- Ivanauskaitė Vita 2007. Žemaičių sapnai: tekstų folkloriškumas ir kontekstų reikšmė, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIV, p. 79–96.
- Jungas Karlas Gustavas 1994. *Žvelgiant į pasąmonę*, Vilnius.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki 1993. Dreams as Folklore, *Fabula*, Bd. 34, Heft ¾, p. 211–224.
- Kilroe Patricia 2000. The Dream as Text, The Dream as Narrative, *Dreaming*, vol. 10, No. 3, prieiga per internetą: <http://www.asdrems.org/jornal/articles/10-3_kilroe.htm>, [žiūrėta 2010-07-01].
- Korzonaitė Edita 2003. Sakmių, tikėjimų ir papročių sąveikos, *Tautosakos darbai*, [t.] XIX (XXVI), p. 84–94.
- Kudirka Juozas 1993. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*, Vilnius.
- Melchior-Bonnet Sabine 2005. *Veidrodžio istorija*, Vilnius.
- Racėnaitė Radvilė 2005. *Žmogaus gyvenimo trukmės ir kokybės samprata lietuvių folklore*: Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.
- Sauka Donatas 2007. *Lietuvių tautosaka*, Vilnius.
- Stundžienė Bronė 1999. Vandens prasmės lietuvių dainose klausimu, *Tautosakos darbai*, [t.] XI (XVIII), p. 86–92.
- Vadovas 1936. *Tautosakos rinkėjo vadovas*, Kaunas.
- Vaitkevičienė Daiva 1998. Tikėjimų struktūros klausimu, *Tautosakos darbai*, [t.] VIII (XV), p. 90–99.
- Виноградова Л. Н. 1981. Девичьи гадания о замужестве в цикле славянской календарной обрядности (западно-восточнославянские параллели), kn.: *Славянский и балканский фольклор: Обряд. Текст*, Москва, p. 13–43.
- Лотман Юрий 2004. *Культура и взрыв*, Санкт-Петербург.
- Стунджене Броне 2005. Литовские песни: Образ другого берега, kn.: *Балтийские перекрёстки: Этнос, конфессия, миф, текст*, Санкт-Петербург, p. 295–319.
- Толстая С. М. 1994. Зеркало в традиционных славянских верованиях и обрядах, kn.: *Славянский и балканский фольклор: Верования. Текст. Ритуал*, Москва, p. 111–129.
- Успенский Б. А. 1988. История и семиотика (Восприятие времени как семиотическая проблема), kn.: *Труды по знаковым системам*, [т.] XXII: *Зеркало. Семиотика зеркальности*, Тарту, p. 66–84.
- Фрэзер Джеймс Джордж 1998. *Золотая ветвь*, Москва.

Fateful Encounters in Dreams: Oneiric Experiences in Beliefs of the Advent and Christmas Cycle

VITA IVANAUSKAITĖ-ŠEIBUTIENĖ

S u m m a r y

The article focuses on oneiric motives in folk beliefs of the Advent and Christmas cycle, related to predictions of the marriage time and the future spouse. Dreams figuring in these beliefs are analyzed from several points of view. First of all, the general tendencies of recording and investigation of beliefs, evident from the archived folklore collections from the first half of the 20th century and from some more extensive publications of texts of that period, are briefly discussed. On the basis of this material it becomes clear that folk beliefs of the Advent and Christmas cycle (those containing oneiric motives) used to be recorded in an abstract way and deprived of any contextual information reflecting the individual attitude of the informants. In the chapter dealing with dream and mirror as culminations of the marriage predictions, the ways used in traditional rituals of the Advent and Christmas cycle, when by means of employing symbolic objects and performing symbolic actions it was hoped to provoke the fateful dream, which was supposed to show the future spouse, are dealt with. Correlations of dream and mirror in the marital divinations are analyzed in more detail. Two kinds of folklore texts are used in this article: (1) marital divinations of young people, collected in the 20th century by folklorists and their assistants in various regions of Lithuania and recorded as brief texts comprising one or two sentences of general kind, deprived from connections with any individual experience of the informants and presenting concise instructions to the young people, describing what to do before going to bed at the Christmas Eve in order to dream of their spouse-to-be; (2) detailed individual oneiric narratives recorded in the course of the recent folklore fieldwork sessions (2009–2010) in Eastern Lithuania from elderly women, describing their youth experiences of having dreamt of their future spouses during the Advent and Christmas period. Three such narrative texts are presented at length in the article and analyzed in more detail.

Gauta 2010-11-19